

СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ В УКРАЇНІ (1945-1950 рр.): СТАН ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ

У статті аналізуються основні методологічні засади сучасної української історіографії повоєнної відбудови в Україні. Розглядаються основні напрямки наукових пошуків дослідників, які характеризуються соціальною спрямованістю проблематики.

Ключові слова: вітчизняна історіографія, основні тенденції, тематика, повоєнна відбудова, наслідки війни.

В статье анализируются основные методологические принципы современной украинской историографии послевоенного восстановления в Украине. Рассматриваются основные направления научных поисков исследователей, которые характеризуются социальной направленностью проблематики.

Ключевые слова: отечественная историография, основные тенденции, тематика, послевоенное восстановление, последствия войны.

In the article basic methodological principles of modern Ukrainian historiography of post-war renewal are analysed in Ukraine. Basic directions of scientific searches of researchers, which are characterized the social orientation of problematic, are examined.

Key words: domestic historiography, basic tendencies, subject, post-war renewal, consequences of war.

Нові політичні процеси, які розпочалися в Україні на початку 1990-х років, зокрема проголошення її незалежності, започаткували пострадянський, сучасний історіографічний період. У його рамках відбувається перегляд радянських концепцій у дослідженні подій та явищ Другої світової та Великої Вітчизняної воєн, формування нових підходів до вивчення історії України воєнного та повоєнного періодів, подолання партійно-ідеологічного догматизму, втілення традицій антропоцентризму, розширення проблематики досліджень, пов'язаних з наслідками війни.

Основними тенденціями названого періоду є пошук нових методологічних підходів у вивченні проблематики Великої Вітчизняної війни та повоєнного періоду. Спираючись на позицію україноцентризму, сучасні дослідники роблять спробу детально проаналізувати події війни з точки зору інтересів українського народу, визначити місце й роль нашої держави в складних політичних, військових, соціокультурних процесах періоду війни та повоєнної відбудови.

Слід зазначити, що в середині 80-х років Ю. Кондуфор та В. Клоков сформулювали пошукові ідеї вітчизняних науковців щодо історії Великої Вітчизняної війни наступною тезою: «Історія нашої республіки в роки війни – це не просто історія воєнних дій і всього того, що їх супроводжувало, а передусім історія народу» [1]. Отже, це було початкове визначення необхідності дослідження подій війни в загальному контексті історії українського народу.

З проголошенням незалежності України, значну роль у становленні методологічних пошуків відіграли праці М. В. Ковалю. Так, у своїй праці «Україна у Другій світовій війні (1939-1945 рр.): спроба сучасного концептуального бачення» [2] вчений роз'яснює власний погляд на методологію дослідження воєнної історії і наполягає на зміні термінів. На основі власних спостережень автор пропонує вдатися до переосмислення ролі особистості в історії, оскільки в попередньому надбанні історіографічної спадщини вона трактувалася як допоміжна частина у взаємовідносинах між партійними структурами та народними масами.

У своїй праці автор простежив головні тенденції явищ, що відіграли доленосу роль для українського народу, справедливо оцінив роль Руху Опору й діяльність ОУН та УПА, проаналізував ефективність організації партійними комітетами патріотичних акцій та самопожертву радянських людей на фронтах та в тилу. Водночас автор звертає нашу увагу на неспроможність керівництва держави надати громадянам пристойний рівень життя та виконання соціальних стандартів наприкінці війни. На думку автора, такий стан у державі призвів до загострення прихованих раніше конфліктів у суспільстві та відродження страхів і взаємного відчуження поміж людьми.

У 1992 р. за редакцією С. Кульчицького вийшов збірник «Сторінки історії України: ХХ століття», в якому, серед інших статей, опубліковано й ті, що проливали світло на трагічні наслідки тоталітарної

системи для радянського народу, голод 1946-1947 рр. в Україні. Пізніше вийшли друком узагальнювальні праці В. Барана та В. Литвина [3], в яких містяться дані про соціальні наслідки війни й засоби їх подолання.

Досить значним доробком сучасної історичної та історіографічної науки є праці В. В. Стецкевича [4]. Знання історик у ряді монографій та публікацій аналізує історіографічну спадщину по тематиці Великої Вітчизняної війни та ролі й місця України в цій історичній події.

Важливу роль в утвердженні нових методологічних засад у вивченні історії Великої Вітчизняної війни та післявоєнної відбудови відіграли історіософські та конкретно-історичні праці інших відомих українських дослідників воєнної доби, зокрема О. Є. Лисенка, В. Ю. Короля, Т. В. Вронської, Т. В. Першиної [5] та ін. Так, у праці Т. С. Першиної розглядається питання формування господарської номенклатури в Україні, аналізуються здобутки та прорахунки командно-адміністративної системи в цілому та здатність механізму управління керувати економічними процесами в період повоєнної відбудови, що звичайно впливало й на рівень життя населення країни.

Монографія Т. В. Вронської присвячена аналізу життя та побуту населення України в містах у періоди війни та повоєнної відбудови. Значною мірою авторка простежує рівень життя населення міст республіки в 1943-1945 рр., акцентуючи увагу на беззаперечно низькому рівні побуту.

Сучасний вітчизняний дослідник І. В. Рибак досліджує у своїх працях життя мешканців сільської місцевості. Його праці торкаються й воєнного та повоєнного періодів. Так, у своїй монографії «Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921-1991)» [6], у розділі, присвяченому воєнному періоду, автор звертає нашу увагу на жахливі умови життя селян, незадовільний рівень медичного обслуговування, недостатню кількість навіть початкових навчальних закладів та відсутність соціальної допомоги тим верствам населення, які потребували її найбільше.

Український історик Г. М. Голиш [7] присвятив свої праці дослідженню життя неповнолітніх громадян України як у воєнний період, так й у період повоєнної відбудови. Аналізуючи праці названого дослідника, маємо можливість спостерігати за морально-психологічним станом дітей. У результаті вивчення праць вченого, чітко стають зрозумілими причини появи великої кількості безпритульних дітей – як одного з жахливих соціальних наслідків війни та окупаційного періоду. Автор розкриває не лише буденні проблеми малих громадян республіки, їх бідунячий та трагедійний, а й показує як вони допомагали дорослим, прагнучи скорішої перемоги над ворогом.

Значним здобутком сучасної вітчизняної історіографії став вихід у світ Книги Пам'яті України – фундаментального дослідження «Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945» [8], підготовленого за участю провідних вітчизняних істориків війни. В ряді розділів видання, авторами яких є М. С. Держалюк, О. К. Дубина, Ю. А. Киричук, М. В. Коваль, В. М. Ко-

зак, Л. В. Кондратенко, В. Ю. Король, О. Є. Лисенко, В. В. Литвинов, С. А. Макачук, В. І. Міщенко, І. Т. Муковський, П. П. Панченко, О. П. Реєнт, П. В. Рекотов, В. В. Стецкевич, П. Т. Тронько, А. С. Чайковський, В. Ф. Шевченко та ін., широко і ґрунтовно аналізуються трагічні наслідки війни для України, в тому числі міститься чимало фактичного матеріалу, важливих положень, узагальнень та висновків.

Окремі питання соціального аспекту наслідків війни та нацистської окупації, заходів щодо їх подолання, відродження системи соціальної допомоги населенню та вирішення ряду соціальних проблем у повоєнний період містяться в 4-му томі «Політичної історії України. XX століття» – «Україна у Другій світовій війні 1939-1945» [9], авторами якого є Ю. І. Шаповал, Ю. А. Левенець, В. О. Котигоренко. В названому дослідженні автори зуміли охопити коло питань як військової, так й політичної історії України та висвітлити малодосліджені аспекти історії Великої Вітчизняної війни та ролі населення України в цій доленосній події.

У контексті вивчення соціального аспекту наслідків війни для населення республіки не можна оминати й голод 1946-1947 рр. Після розпаду СРСР вивчення теми голоду 1946-1947 рр. значно активізується. Особливо активно зайнялись її розробкою українські дослідники у зв'язку з проведенням перших наукових конференцій, присвячених висвітленню питань радянських голодоморів в Україні. Вони дали поштовх до вивчення проблеми голоду на регіональному рівні (О. Єрмак, М. Шитюк, О. Нікілев, С. Герасимова, В. Холодницький, І. Романюк тощо). Слід відзначити також праці В. Сергійчука, І. Біласа, П. Панченка, Ю. Шаповала, В. Калініченка та В. Марочка [10], які розкривають події голоду в масштабах України. Проте найбільший вклад у розгляд проблеми повоєнного голоду в Україні внесла О. Веселова [11]. У своїх численних публікаціях дослідниця детально аналізує ситуацію, що склалась у повоєнному українському селі.

Значною мірою це питання розглядається також у тематичних публікаціях В. В. Калініченка, С. І. Пирожкова [12] та ін. До тяжких соціальних наслідків голоду дослідники відносять загибель величезної кількості людей, сирітство, факти людодійства, масові захворювання на дистрофію та інші хвороби.

Про відбудовні процеси в економіці, які позначилися на соціальній сфері країни, а також про інші аспекти, що стосувалися життєдіяльності, побуту та рівня життя населення республіки йдеться в працях Л. Хойнацької, Л. Ковпак, В. Волинця і Л. Кондратенко [13] та багатьох інших.

Окрему групу в історіографії повоєнного розвитку України та подолання наслідків Великої Вітчизняної війни становлять праці, що стосуються діяльності радянських профспілок. Зазначимо, що діяльність профспілок беззаперечно впливала на покращення соціального обслуговування населення. Питанням постачання робітників підприємств через систему ОРСів продовольством у своїх працях приділили увагу С. Пирожков та О. Лисенко, а монографія П. М. Чернеги [14] впродовж тривалого періоду залишалася чи не єдиним узагальнюючим виданням

з історії професійних об'єднань воєнної доби. Кілька публікацій науковця присвячено різним аспектам соціальної діяльності спілок.

Суперечливі процеси розвитку соціально-побутової сфери села в 1943-1950 рр. з нових методологічних позицій проаналізовано у відповідних розділах другого тому фундаментальної колективної праці «Історія українського селянства» О. М. Веселовою, В. М. Даниленком, О. Є. Лисенком, І. М. Романюком, О. Г. Перехрестом [15].

Відродження та роботу мережі закладів освіти та культури досліджено О. В. Замлинською, Н. Г. Красножон [16].

Вагомий внесок у формування нових методологічних підходів при вивченні соціально-побутового розвитку населення внесли російські дослідники О. М. Вербицька, М. А. Безнін, Т. М. Дімоні, Є. Зубкова [17].

Та все ж, незважаючи на зростання в пост-радянський період інтересу істориків до наукового дослідження проблем соціального характеру, що були прямим наслідком війни, як і раніше, скласти цілісну картину щодо впливу соціальної групи наслідків війни та окупації на життя населення України і організації соціальної допомоги громадянам республіки в повоєнний період не вдалося.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кондуфор Ю. Ю. Деякі питання методології і завдання дослідження періоду Великої Вітчизняної війни / Ю. Ю. Кондуфор, В. І. Клоков // Вісник АН УРСР. – 1985. – № 5. – С. 14.
2. Коваль М. В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війні 1939-1945 рр.: Спроба сучасного концептуального бачення / М. В. Коваль. – К., 1994. – 58 с.
3. Баран В. К. Україна: новітня історія 1945-1991 рр. / В. К. Баран. – Львів, 2003. – 670 с.; Литвин В. М. Україна у першому повнозброєному десятилітті (1946-1955) / В. М. Литвин. – К., 2004. – 239 с.
4. Стецкевич В. В. Історія України в роки війни 1941-1945 рр.: теоретичний контекст осмислення (деякі аспекти проблеми) / В. В. Стецкевич // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 25–31; його ж. Історіософські осягнення війни 1939-1945 рр. М. В. Ковалем (Суб'єктивні роздуми, рефлексії та прикладні висновки) // Сторінки воєнної історії України : збірник наукових статей. – К., 2004. – Вип. 8. – Ч. 1. – С. 3–8.
5. Лисенко О. Є. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті / О. Є. Лисенко // УІЖ. – 2004. – № 5. – С. 3–9; Король В. Ю. Україна у період Другої світової війни (1939-1945 рр.) / В. Ю. Король. – К., 2000. – 53 с.; Вронська Т. В. Умовах війни: життя та побут населення України (1943-1945) / Т. В. Вронська. – К., 1995. – 83 с.; Першина Т. С. Господарська номенклатура в Україні 1941-1945 рр. / Т. С. Першина. – К., 1997. – 114 с.
6. Рибак І. В. Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921-1991 рр.): [наукове видання] / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2000. – 304 с.
7. Голиш Г. М. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941-1945 рр. / Г. М. Голиш. – Черкаси : Черкаський ЦНТЕІ, 2005. – 324 с.; його ж. Становище неповнолітніх громадян України в період німецько-радянської війни 1941-1945 рр. : автореф. дис... канд. іст. наук. – Черкаси, 2005. – 20 с.
8. Безмертвтя. Книга Пам'яті України. 1941-1945 / [головна редакційна колегія: голова І. О. Герасимов, заступники голови І. Т. Муковський і П. П. Панченко ; відповідальний секретар Р. Г. Вишневський]. – К. : Пошуківно-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.
9. Політична історія України ХХ ст. : [у 6 т.] / [гол. ред. І. Ф. Курас ; ред. кол. Ю. І. Шаповал, Ю. А. Левенець, В. О. Котигоренко та ін.] // Україна у Другій світовій війні (1939-1945). – К. : Генеза, 2003. – Т. 4 – 584 с.
10. Сергійчук В. Стихийне самозабезпечення населення центральних і південно-східних областей за рахунок західноукраїнських земель у 1946-1947 рр. / В. Сергійчук // Голод 1946-1947 років в Україні: причини і наслідки: Міжнар. наук. конф., Київ, 27 трав, 1997 р. : матеріали / [редкол.: С. Кульчицький (відп. ред.) та ін.]. – Київ ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1998. – С. 201–204; Калініченко В. Голод 1946-1947 рр. на Харківщині / В. Калініченко. – Там само. – С. 132–138 та ін.
11. Голод в Україні 1946-1947: Документи і матеріали / [упор. О. М. Веселова, гол. ред. кол. В. А. Смолій]. – К. ; Нью-Йорк, 1996. – 375 с.
12. Пиріг Р. Архівні джерела про голод 1946-1947 років в Україні / Р. Пиріг // Голод 1946-1947 років в Україні: причини і наслідки: Міжнар. наук. конф., Київ, 27 трав, 1997 р. : матеріали / [редкол.: С. Кульчицький (відп. ред.) та ін.]. – Київ ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1998. – С. 21–25; Пирожков С. Смертність населення України та демографічні втрати в екстремальній ситуації / С. Пирожков. – Там само. – С. 28–39; Марочко В. «Третій радянський»: голод 1946-1947 років / В. Марочко. – Там само. – С. 13–19 та ін.
13. Хойнацька Л. М. Відновлення машинобудівної індустрії України та його соціальні наслідки (1943-1950 рр.) / Л. М. Хойнацька. – К., 2003. – 232 с.; Ковпак Л. Соціально-побутові умови життя населення в другій половині ХХ ст. (1945-2000 рр.) / Ковпак Л. – К., 2003. – 250 с.; Волинець В. В. До питання про вплив холодної війни на демографічні процеси в економіці України (1945-1950 рр.) / В. В. Волинець, Л. В. Кондратенко // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 32–40; Головкин М. П. Профспілки України у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. : навчальний посібник / М. П. Головкин, О. Є. Лисенко. – К., 2002. – 311 с.
14. Чернега П. М. Профсоюзи Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945) / П. М. Чернега. – К., 1987. – 355 с.
15. Історія українського селянства : [у 2-х т.]. – К., 2006. – Т. 2. – 653 с.
16. Замлинська О. В. Культурне життя в Україні у 1943-1953 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук. / О. В. Замлинська. – К., 1995. – 19 с.; Красножон Н. Г. Загальноосвітні школи України у контексті суспільно-політичного життя (1943-1955 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. / Н. Г. Красножон. – К., 2001. – 20 с.
17. Безнін М. А. Соціальний протест колхозного крестьянства (вторая половина 1940-х – 1960 гг.) / М. А. Безнін, Т. М. Дімоні // Отечественная история. – 1999. – № 3. – С. 81–99; Зубкова Е. Послевоенное Советское общество: политика и повседневность 1945-1953 / Е. Зубкова. – М., 1999. – 229 с.

Рецензенти: д.і.н., професор А. Г. Морозов;
д.і.н. Ю. В. Котляр.

© Іванов Д. А., 2011

Надійшла до редколегії 19.11.2010 р.